

“Trøtte Mænd”

Etter at Garborgs Trøtte Mænd kom ut (1891), karakteriserte skjemtebladet Krydseren våre fremste diktarar - og den danske Herman Bang - som ei samling 'trøytte menn'. Frå venstre: Bjørnson, Ibsen, Garborg, Kielland og Lie. Denne karikaturteikninga finn ein fleire stader, m.a. i S. Time: Arne Garborg om seg sjølv, s. 159.

Aadne Maalstrævar

INGE SÆRHEIM

Målreisaren Arne Garborg

Fall det seg so at der var eit serlegt Kjennemerke, so kunde ein taka det med: Erling Skakke; Harald Haarfagre; Harald Grendske; Aadne Maalstrævar... (Knudaheibrev, Garborg 1980a: 195)

2001 er Garborgår – 150 år sidan Arne Garborg vart fødd. Hulda og Arne Garborg var forfattarar og kulturpersonar med meiningars mot. Dei tok aktivt del i samfunnsdebatten og samfunnsforminga. Garborgåret har som motto å gjera kunsten deira tilgjengeleg og formidla og aktualisera han. Ein vil få fram kva ekteparet Garborg engasjerte seg i, kva slags verdiar, haldningar og meiningar dei stod for.

Inge Særheim kjem med to bidrag i så måte. I denne første artikkelen møter me målmannen frå Jæren. Det er vanskeleg å sjå føre seg Garborg som skribent, diktar og kulturarbeidar utan målsaka, men norsk målreising utan Arne Garborg er ein like vanskeleg tanke.

Når Arne Garborg under ei drøfting av den norske namnebruken i *Knudaheibrev* (1904) skal finna eit høveleg tilnamn for seg sjølv, er det målstrevet han dreg fram. Garborg engasjerte seg sterkt i mange samfunnsspørsmål, både som diktar og som deltakar i den offentlege debatten. Målarbeidet hans kan gjerne seiast å ha ei særstilling. At det er målstrevet – arbeidet for det norske folkemålet – han nemner som sitt fremste kjennemerke, er difor ikkje overraskande.

I denne artikkelen vil målsynet og nokre sider ved målarbeidet til Garborg bli omtala, m.a. det målpolitiske og målpolemiske engasjementet hans i tiåra før det førre hundreårsskiftet, dessutan innsatsen hans for å utforma ein høveleg rettskrivingsnormal for landsmålet.

Arne Garborg (1851-1924) er ein av dei mest produktive og allsidige skribentane i den norske bokheimen. Best kjend er han som skjønnlitterær forfattar med bidrag innom dei viktigaste genrane, jf. romanar

som *Bondestudentar* (1883), *Mannfolk* (1886), *Hjaa ho Mor* (1890), *Trøtte Mænd* (1891) og *Fred* (1892), dessutan ei rekkje kortare forteljingar. Han skreiv skodespel, t.d. *Læraren* (1896), og lyrikk, m.a. dikt-syklusen *Haugtussa* (1895). I tillegg kjem dei litterære brevøkene *Kolbotnbrev* (1890) og *Knudaheibrev* (1904). Garborg gjendikta fleire skodespel, m.a. av Molière og Holberg, for framføring på det norskspråklege teatret som kona hans, Hulda Garborg, stod i brodden for. Han omsette Homers store *Odysseskvædet* frå gresk (1918) og *Rama-Kvædet* frå gammalindisk (1922).

Saman med Ivar Mortensson Egnund gav Garborg ut lesebøker "i det norske Folkemaal for høgre Skular" (1885, 1893), både landsmåls- og riksmålsutgåver. Han skreiv ei rekkje essays, artiklar (pamflettar) og utgreiingar om aktuelle saker, m.a. om politikk, samfunnsøkonomi, kristendom, filosofi, etikk, moral, samlivsspørsmål, kultur, litteratur, historie og – ikkje minst –

om språk og nasjonalitetsspørsmålet. Mange av dei private breva hans er gjevne ut i samlinga *Mogning og manndom* (1954), dessutan finst seks band med *Dagbøker 1905-1923* (1924-27).

Garborg var òg journalist og redaktør av fleire blad, som *Seminaristen* (starta av Garborg 1871, seinare *Lærer-standens Avis*), *Tvedestrandsposten* (starta av Garborg 1872), *Fedraheimen* (starta av Garborg; redaktør 1877-82), *Den 17de Mai* (medredaktør 1894), *Syn og Segn* (medredaktør 1894), *Rettsstaten* (dansk tidsskrift for georgistane; medarbeidar frå 1916, norsk bladstyrar 1919). Han var elles ein ivrig bidragsytar om aktuelle stridsemne i ymse andre aviser og tidsskrift, m.a. i *Morgenbladet*, *Dagbladet*, *Aftenbladet*, *Verdens Gang*, *Nyt Tidsskrift*, *Samtiden*. Det kan òg nemnast at Garborg var med på skipinga av *Det Norske Samlaget* (1876, formann 1876-78). Han var dessutan formann i den nystifta forfattarforeninga (1894) og medlem av ein offentlig nedsett rettskrivingskommisjon (1899).

Læring og bruk av landsmålet

Det skriftspråket Garborg lærde i skulen, var dansk. Dette målet nytta han heile livet sitt, særleg i avispolemikk og i ymse pamflettar og større utgreingar, m.a. i dei tre sentrale arbeida om målspørsmålet: *Den nynorske Sprog- og Nationalitetsbevægelse* (1877), *Norsk eller Dansk-norsk?* (1888), *Vor Sprogudvikling* (1897).

Også noko av diktinga er på dansk, som skodespelet *Uforsonlige* (1888) og romanen *Trætte Mænd* (1891). Valet av skriftspråk i desse verka har nok samband med den litterære forma og miljøet. *Trætte Mænd* er ein dagbokroman med ein embetsmannsson frå Bergen

som signatur, medan *Uforsonlige* er eit drama frå det politiske miljøet i Kristiania (Stortinget og departementet). Dei tre andre Kristiania-romanane er skrivne på landsmål, men somme replikkar er på tilnærma dialekt (austlandsmålføre) eller dansk-norsk. Det kan elles nemnast at romanen *Hjaa ho Mor* (1890) kom ut på dansk (*Hos Mama*, 1891) like etter landsmålsutgåva.

Garborg er faktisk – som òg Ivar Aasen – kjend som ein av våre fremste brukarar av det danske skriftspråket i siste halvdel av det 19. hundreåret, noko ikkje minst Bjørnstjerne Bjørnson har framheva i ulike samanhengar.

Garborg fortel sjølv om korleis han sette seg ned og lærde seg til å skriva landsmål – utan lærar – då han var 27 år gammal. Dette er omtala i artikkelen *Norsk eller Dansk-norsk?* (1888), der han polemiserer mot Bjørnson, dessutan i *Knudaheibrev* (1904), der det heiter:

27 Aar gamall sette eg meg til og lærde aa skrive norskt; lærde det utan Lærar og paa ein Sûmar; skreiv jærsk til eg var komin inn i Maaten, og lempa sidan paa Stavingi so det vart lesande for Folk fraa andre Bygdelag med (Lands-Staving; "Lands-Maal").
(Garborg 1980a: 264)

Fleire har peika på at Garborgs omtale av korleis han lærde seg å skriva landsmål, er noko idealisert, og sterkt prega av målsynet til Olaus Fjørtoft. Framstillinga er truleg meint som eit føredøme eller ein metode – altså ein måte ein kunne gå fram på. Garborg hadde nok prøvd seg på målet eit par år tidlegare, men han kom i gang for fullt våren 1877, for om hausten same året skulle han til med *Fedraheimen*. *Eit Vikeblad aat det norske Folket*.

I *Knudaheibrev* kjem Garborg med eit kraftig åtak

på den opplæringa han og andre har fått i det norske skuleverket. Han peikar m.a. på negative verknader ved opplæringa i det danske skriftspråket:

Eg kjenner au vel, kva det er for eit Livs-Tap, for deim som det hev vori for meg, at me ikkje gjenom Skulen og Bøkane fær arbeide oss fram paa vaar eigen Grunn, men vert drivne uti noko framandt som skyggjer meir enn det klaarar upp for oss. Det nye me pluggar i oss vert seint og stundom aldri vaart; men det som var vaart heimanfraa drøp Skulen ned i Staden for aa kveikje og dyrke det.
(Garborg 1980a: 263 f.)

Garborg understrekar at det skriftspråket som han og andre lærde i skulen, ikkje var deira eige mål, men noko som kjendest framandt. Han meiner at opplæringa i det 'framande' skriftspråket førte til eit varig tap:

det einaste eg rett kom inni, var dette Maalstrævet som med Kgl. Norsk-dansk Statslygn kallar seg "det norske Sprog". Men daa eg var komin inn i det, so laut eg gjeva det upp; for det fyrste saag eg at det berre var provinsdansk, og for det andre fekk eg finne, at kor godt eg lærde det vart det aldri mitt [...] Sjølv sagt vinn eg aldri inn att det som vart forsømt og øydelagt for meg gjenom Framandskulen i Barndom og Ungdom; men det som att vinnande var hev eg daa etterkvart vunni.
(Garborg loc. cit.)

Målsyn og val av språkform

La oss gå attende til året 1877 og sjå nærare på Garborgs val av språkform. På denne tida hadde landsmålet ei utviklingstid på ca. 25 år bak seg. Det var likevel eit heterogent mål på denne tida.

Ivar Aasens *Prøver af Landsmaalet i Norge* kom ut i 1853. Men fleire landsmålsbrukarar som hadde stor vørtnad for arbeidet til Aasen, hadde valt å gå eigne vegar i normspørsmålet, m.a. Aasmund Olavsson Vinje, Steinar Schjøtt og Olaus Fjørtoft, dei to førstnemnde med innslag av telemålet, deira eige målføre, og Fjørtoft

med ein skrivemåte som på nokre punkt låg nær opp til hans dialekt – sunnmørskan.

Garborg hadde stor sans for målsyna til Fjørtoft, Vinje og Schjøtt, men han la seg som redaktør av *Fedraheimen* likevel nær opp til Aasen-forma "i ei noko lettare Tillempling", av di han meinte at det var den beste måten å "faa samla den vesle norske Fylkingen" (brev til Ingebrigt Lillehei, 17.2.1914, Garborg 1980d: 186). Innsendarane fekk likevel "bruka kvar si form, naar dei so vilde". På denne måten fekk han "døvyt ned *Striden* um Skrivemaaten" (loc. cit.). Men normspørsmålet skulle Garborg koma attende til, m.a. som medlem av ein rettskrivingskomité for landsmålet (1898–1899).

I det nemnde brevet til Lillehei gjer Garborg greie for synet sitt på normeringa av landsmålet:

Aasens Form var min fyrste Kjærleik. Men eg lærde snart aa forstaa, at for Folke var ho "altfor klassisk"; skulde Folke koma med, maatte me faa ein lettare, enklare Skrivemaate. Det var "dei unge" i 1860-Aari (Menner som S. Schjøtt, O. J. Fjørtoft o.a.) som lærde meg aa sjaa dette; etter kvart kom eg og meir og meir inn paa Schjøtt's Tanke: at det var Folkevisemaale som var det naturlege Grunnlage for eit nynorskt Bokmaal.
(Garborg op. cit. 186)

Synet sitt på landsmålsforma fekk Garborg, som nemnt, høve til å leggja fram som oppnemnd medlem av den første rettskrivingskomiteen for landsmålet, nedsett av Kyrkjedepartementet i 1898. Dei to andre komite-medlemmene var folkehøgskulestyrar Marius Hægstad, som seinare vart professor i landsmålet, og cand. mag. Rasmus Flo, redaktør av *Syn og Segn*. Alt i januar 1899 kom deira "Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne". Komiteen var delt i eit fleirtal, med Garborg og Flo, og eit mindretal – Hægstad.

Fleirtalet peika på at i midlandsmåla, dvs. talemåla

*I dei skjønnlitterære verka til Garborg vil ein finna uttryksmåtar som er særmerkte for Jæren, mellom anna i Knudaheibrev der han fortel om sin eigen oppvekst i Time. Biletet viser mor til Arne Garborg, Ane Oline, på steingarden ved Garborgheimen rundt 1900. Foto *Time kommune.*

i Telemark, Numedal, Hallingdal, Valdres og Gudbrandsdalen, "hev nynorsken naatt si rikaste og fagreste bløming", dessutan at norsk åndsliv i Telemark og Setesdal har "livt ubroti og rikt, heilt fraa gamal tid". I dette området er òg sambandet med det gamle best halde: "Her stend me paa den brui som baade bind saman dei meir eller mindre skilde landslutir i de nye Noreg, og bind de saman med de gamle". Difor er det dei midlandske formene som har tradisjon i norsk, nemleg i folkevisene og folkeminneskatten, og dette er – og bør også i framtida vera – eit mønster for norsk målføring, meinte Garborg og Flo.

Fleirtalet understreka at det var viktig å ta inn i målet den såkalla 'norske triklagen', dvs. bøyingsendingar

med dei tre vokalane *-a*, *-i* og *-u*: "denne samljoden de var i gamallnorsken, med di at *alle grunnvokalane*, *-a-i-u*, der var med til å gjeva ljodskifte i ordendingane".

Av brevvekslinga mellom Garborg og Flo går det fram at dei var usamde på fleire punkt (Dale 1950: 53). Gjennomgåande ville Flo gå lenger enn Garborg i tilpassinga til midlandsmålet. Dei to vart likevel samde om ei fleirtalstilråding. Av endringar i landsmålsrettskrivinga føreslo Garborg og Flo:

1. I fleirtal av sterke hokjønnsord: endingane *-ir*, *-ine* (*tuftir*, *tuftine*), mot Aasens *-er*, *-erna* (*Tufter*, *Tufterna*)
2. I linne hokjønnsord (med unntak av jamvektsord):

-e, *-a*, *-ur*, *-une* (*kiste*, *kista*, *kistur*, *kistune*), mot Aasens *-a*, *-a*, *-or*, *-orna*

3. I linne hokjønnsord som var opphavlege jamvektsord: *-u*, *-o*, *-ur*, *-une* (*sogu*, *sogo*, *sogur*, *sogune*)
4. I bestemt form fleirtal av sterke hankjønnsord: *-ane* (*hestane*), mot *-arne*
5. I fleirtal av såkalla 'rotnomina' (*r*-klassen): *-ar*, *-ane* (*mennar*, *mennane*; *røtar*, *røtane*), mot *-er*, *-erne*; *-er*, *-erna*
6. I fleirtal av *i*- og *u*-klassane: *-ir*, *-ine* (*vengir*, *vengine*; *kvistir*, *kvistine*); mot *-er*, *-erne*
7. I bestemt form eintal av inkjekjønnsord: *-e* (*huse*), mot *-et*; også skrivemåten *de* for *det*
8. I perfektum partisipp av sterke verb og visse adjektiv: *opin*, *opi*, *opi*; *funnin*, *funni*, *funni*; mot *open*, *opi*, *opet*; *funnen*, *funni*, *funnet*
9. I verb: kløyvd infinitiv: *bera*, *koma*; *kaste*, *gøyme*; mot Aasens *a*-infinitiv: *bera*, *kasta*
10. I preteritum og perfektum partisipp av *a*-verb (*kasta*-klassen): *-a*, *-a* (*kasta*, *kasta*), mot tidlegare *-ade*, *-ad* (*-at*)

Men mindretalet, Hægstad, peika på at knapt nokon kunne skriva kløyvd infinitiv rett utan bruk av ordbok. Han var òg skeptisk til fleirtalsformer som *venir* og *klokkur*, av di dei var lite kjende og hadde lita utbreiing.

Vurdert i ettertid er det ikkje vanskeleg å gje Hægstad rett i slike innvendingar. Ein kan stilla spørsmål om korfor Garborg med si jordnære – praktiske og pedagogiske – grunngjeving for norsk målreising gjekk inn for ei målform som var så vanskeleg tilgjengeleg for folk med eit anna målføregrunnlag enn midlandsmåla.

Noko påfallande er det elles at nordfjordingen Flo med sin *e*-infinitiv og jærbuen Garborg med sin *a*-infinitiv gjekk inn for kløyvd infinitiv, medan trønderen Hægstad med sin kløyvde infinitiv heldt på *a*-infinitiv. Dale (1950: 53) meiner at dette vitnar om 'landsomsynet' til dei tre nemndmedlemmene.

Den 21. april 1900 bad departementet tre skulemenn uttala seg om framlegget. Både Matias Skard og Lars Eskeland støtta Hægstad. Steinar Schjøtt svara ikkje. Rettskrivingskomiteen fekk deretter saka attende, og i den endelege utforminga slutta dei tre i komiteen seg samrøystes til Hægstad-framlegget. Men dei føreslo 'midlandsforma' som ei alternativ sideform, tillaten til skriftleg bruk for elevane i dei folkeskulane som måtte ønskja det.

Ved kongeleg resolusjon den 6.2.1901 vart så rettskrivinga for landsmålet fastsett, med følgjande endringar i høve til Aasen-normalen:

1. *kasta* i preteritum og perfektum partisipp (*a*-verb)
2. *-e* i fleirtalsendinga av sterke og linne hokjønnsord: *tufterne*, *kistorne*
3. utelating av 'stum' *-t*: *funne*, *open/ope*, *auga/auga/augo/augo*, *anna*, *noko*, *kva*, men halden *-t* i ordet *det*
4. tilnærming til 'bokspråket' i ord som *brød*, *dåp*, *del*, *rekna*, *dør*, *for*, *ven*, *sjø*, *snø*
5. ikkje fleirtalsbøying av verb
6. liten førebokstav i substantiv

Midlandsformene vart godkjende til bruk i skulen, dvs. som sideformer som elevane kunne nytta i skriftlege arbeid. Men lærebøkene skulle vera på Hægstad-normalen.

Slik kom *sideformene* – og *valfridomen* – inn i nynorskrettskrivinga, og dette har seinare vore eit viktig prinsipp i norsk rettskriving, både for nynorsk og bokmål. Om denne valfridomen har vore ei vinning for det nynorske skriftspråket, kan diskutertast. Det spørsmålet vil ikkje bli teke opp her. Men det skal nemnast at somme meiner at framlegget om ein midlandsnormal som sideform ikkje har vore til det gode for nynorsken.

I denne samanhengen er det interessant å sjå korleis Garborg, som sjølv var med på å innføra valfridomen i norsk rettskriving, i *Dagbok* (22.12.1917) kommenterer 1917-rettskrivinga, der valfridomen for både landsmålet og riksmålet verkeleg 'tek av':

me fær heile 4 offisielle Former: lett tillempa og meir tillempa baade Landsmaal og Riksmaal [...] so Zevs maa vita kóss Skulemeistrarne skal greie seg [...] for oss Bokfolk vert det seks nye Former aa velja i, – umframt alle dei gamle, og umframt dei Kombinasjonarne som dei nye Framleggi kann gjeva Tilhøve til; einaste Trøysti er, at meir Formtull enn me alt hev kann det vel ikkje letteleg verte. (Garborg 1926: 99)

Få forfattarar valde å nytta midlandsformene. Men Garborg tok dei i bruk like etter hundreårsskiftet, og han skreiv også dei tidlegare bøkene sine om til midlandsnormalen. Seinare gjekk han likevel bort frå denne forma (kring 1914), og han nytta dei siste åra ei målform som han i det nemnde brevet frå 1914 kallar ei "Millomform". Men eigentleg er ikkje dette noka mellomform mellom midlandsnormalen og den offisielle hovudforma. Dei skjønnlitterære verka til Garborg fekk altså si endelege form i midlandsnormalen, i *Skriftir i Samling* (1908/09 og 1921/22).

Johs. A. Dale, som har granska språket og stilen i diktverka til Garborg, har delt formvala i den litterære

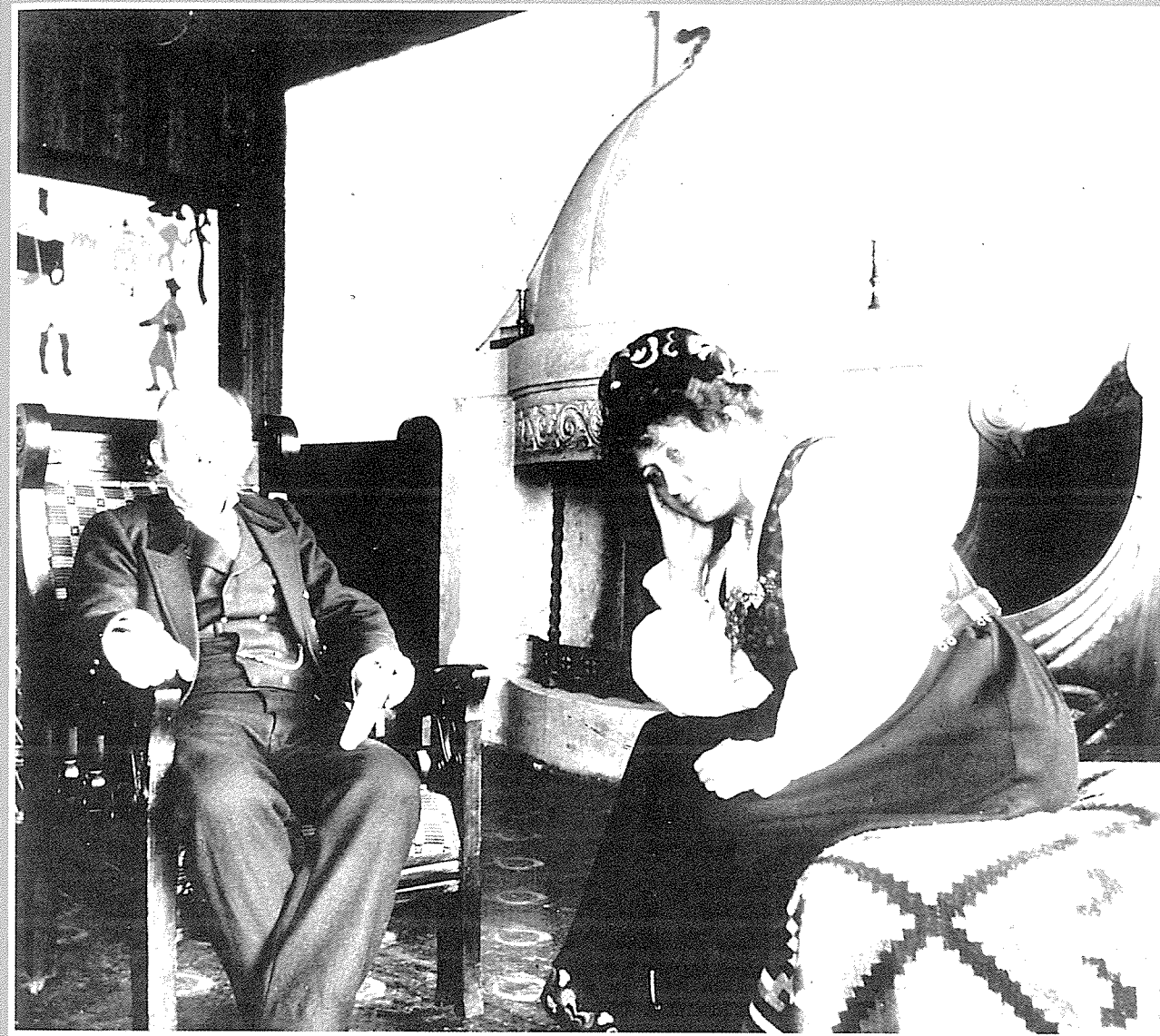
produksjonen hans inn i fire periodar, med midlandsformene som den fjerde og siste perioden (Dale 1950: 60 f.). I dei tre tidlegare periodane gjekk han gradvis bort frå Aasen-normalen ved å leggja nokre former og skrivemåtar meir opp til daglegtalet (jf. Særheim 2001).

Dei estetiske draga ved midlandsmålet – form- og klangrikdomen – hadde nok mykje å seia for formvalet til Garborg, i tillegg til det kulturhistoriske, altså den tradisjonen som folkediktinga representerte. I brevet til Lillehei legg han elles vekt på at det kunne "vera godt at nettupp ein Vestlending tok Midlandsmaalet upp; det burde kunne døyve noko paa det gamle Gnaal um, at Maalsaki var berre ei Vestlandssak" (Garborg 1980d: 186).

Av fleire brev som Garborg skreiv, går det fram at grunnlaget i nedervd norsk talemål, slik òg Aasen hadde framheva, var eit overordna prinsipp for han som målarbeidar. I eit brev til Flo (7.3.1897) skriv han: "Eg hev alltid set, at Bygdemaali er det einaste faste, me hev aa staa paa, og at di meir me kunde gjera vaart Arbeid tileit Bygdemaalstræv, baade i seg sjølv og i Folkeaugo, di betre stod me, og di fleire fekk me med" (Garborg 1954: 344).

Dale (1950: 52) understrekar at Garborgs tankar om talemålsgrunnlaget for landsmålet hadde samanheng med synet til leiande vitskapsmenn i samtida, m.a. oppfatninga om talemålet som det primære og det viktigaste. I pamfletten *Vaar nasjonale Strid* (1911) legg Garborg vekt på at også byane må med i det nasjonale målarbeidet, for alle har dei norske folkemål.

Viktig for Garborg var det elles at rettskrivinga ikkje vart tvang, slik at striden kunne verta rolegare. I brevet

Hulda og Arne Garborg i bunad i stova på Labråten i Asker.
Foto *Nasjonalbiblioteket, biletsamlinga.

til Lillehei skriv han m.a.: "etterkvart vil dei Formerne vinne som fær Fleirtale med seg; det gjeld daa mindre um aa slaast enn um aa skrive godt og norskt. Det vert daa og klaarare og klaarare, at me hev Fiendar nok, um me ikkje fører Krig innbyrdes" (Garborg 1980d: 187).

Den ny-norske Sprog- og Nationalitetsbevægelse

I 1877 tok Garborg landsmålet i bruk som diktar og skribent og som redaktør for Fedraheimen. Same året gjekk han sterkt inn i den offentlege språkdebatten ved å gje ut boka *Den ny-norske Sprog- og Nationalitetsbevægelse*. Dette er, som undertittelen fortel, *Et Forsøg paa en omfattende Redegjørelse, formet som polemiske Sendebreve til Modstræverne*. Boka er på 240 s.

Her tek Garborg m.a. opp det nære sambandet mellom språk og nasjon. Han legg fram den såkalla 'tonasjonslæra', som går ut på at Noreg geografisk og politisk kan kallast ein nasjon, men ikkje språkleg, av di det er to språk i landet, og slik sett eigentleg to nasjonar, som bærerett nok gjer krav på å vera ein. "Hvem er egentlig det norske Folk? Byfolket, eller Landsfolket?", spør han. Han peikar på at ein stor del av intelligensaen er så oppteken av "Amalgamasjon" ('samansmelting') at dei hatar og forakter alt som norsk heiter. På dette punktet konkluderer han: "Nei, vi faar nok erkjende, at vi ikke er vundne til Maalet – den ny-norske Nationalitet – endnu. Norge er endnu væsentligt 'et geografisk Begreb', eller om man vil: et politisk".

Garborg understrekar her den nære samanhengen mellom språk og nasjon: "La langue est la nation", dvs. 'språket er nasjonen'. Han peikar på at det er meiningslaust at det danske skriftspråket i Noreg skal kallast 'norsk':

Naar man i den civiliserede Verden skal bestemme en Bogs Nationalitet, saa spørger man efter Sproget. Er en Bog f.Ex. skreven paa Tysk, saa er den dermed ogsaa at indregistrere i den Literatur, der benævnes den tyske. At Forfatteren maaske ikke er født i Tyskland, det gjør i denne Forbindelse Intet til Sagen.

(Garborg 1877: 78)

Men slik er det visst ikkje i Noreg, for her vurderer ein dette spørsmålet på ein annan måte, skriv han:

I stedet for at sige: denne Bog er skreven paa Dansk og tilhører følgelig den danske Literatur, hvor Forfatteren end personlig er ifra, – siger man: denne Bog er skreven af en norskfødt Mand, ergo er den norsk; men naar Bogen er norsk, saa er ogsaa dens Sprog norsk, og ergo tilhører den uden videre den norske Nationalliteratur.

(Garborg loc. cit.)

Garborg gjer greie for korleis moderne litteraturspråk har oppstått i andre europeiske land – Finland, Belgia, England og Sverige. Han skildrar vidare utviklinga av språka, i ei junggrammatisk forståingsramme, altså som ein levande organisme, t.d. med stamtreet som eit hovudsymbol. På dette punktet var han i denne perioden sterkt påverka av Hans Ross. Seinare fekk Garborg eit meir 'praktisk' syn på språket og språkutviklinga.

Han stiller seg tvilande til det dansk-norske mål-streket, 'glidingsteorien', som går ut på at to nordiske språk, dansk og norsk, skal kunna veksa saman; for organismar veks ikkje saman – dei blir fødde. Språk og nasjonalitet heng saman som lekam og sjel: "en Sjæl kan ikke skifte Legeme" (Garborg op. cit. 26).

Eit nøkkelord i Garborgs analyse av språktilstanden i Noreg er *inkongruens*, altså 'manglande samsvar (samhøve)', som m.a. gjeld misforholdet mellom det tradisjonelle dansk-norske skriftspråket og talemålet til dei norske brukarane av det. Dette er ein mangel ved

språktilstanden som hindrar sterk identitetskjenle. I brev 8 og 9 peikar han på dei negative konsekvensane av ein slik inkongruens. Den føregåande språkanalysen og nasjonalitetsteorien blir i desse breva sett i samband med pedagogiske teoriar og ein teori om språket si avgjerande rolle for identitetsdanning og sosialisering. Garborg legg så stor vekt på dette momentet at ein gjerne – med Time (1997: 175) – kan seia at dette er det eigentlege fundamentet for det nasjonale engasjementet hans.

Garborg innfører omgrepet "Selvoversættelse" om den "eiendommelige psykologiske og folkepsykologiske Proces [...] som vore humane Intelligente tænker at lade det hele Folk gennemgaa" – altså om "Maalskifte" (Garborg 1877: 191). Ein slik prosess "virker ubønhørligt svækkende paa den personlige Selvagtelse og Selvfølelse, som ogsaa paa Sandhedskjærligheden og det moralske Mod" (op. cit. 199).

Sjølv om drøftinga av problemet språk/nasjon er gjeven stor plass i boka, går det klart fram av framstillinga at det er det sosiale og praktisk-pedagogiske aspektet som er grunnlaget for og drivkrafta i Garborgs argumentasjon og målprogram. Målsak er nemleg folkeopplysningsak:

Derfor skal Folkeskolens nødvendige Lærebøger snarest muligt foreligge paa Folkets Maal, og vi tvivler da ikke paa, at Storthinget uden unødigt Forhaling vil iværksætte, at der aabnes fri Adgang til at indføre dem ved alle Landsskoler, trods den herskende Klasses tankeløse Modstand. (Garborg op. cit. 224 f.)

Vektlegginga av dei pedagogiske omsyna er truleg eit stykke på veg motivert av Garborg si utdanning som lærar og hans personlege røynsler som lærar i landsfolkeskulen. Skuleelevane fekk ei tung tilleggsbør ved

at opplæringa skulle vera på eit framandt mål. Same røynslene hadde Aasen og Vinje gjort tidlegare, og dei hadde kome fram til tilsvarende konklusjon.

Med si språkteoretiske utgreiing frå 1877 har Garborg av somme blitt oppfatta som ein strategisk klok landsmålsideol og som utnytta nasjonalistisk argumentasjon i legitimeringa av prosjektet sitt, medan den sosiale, kulturpolitiske og pedagogiske argumentasjonen gjerne har blitt knytt til seinare periodar. Garborg-forskaren Sveinung Time, som m.a. har studert Garborgs målpolitiske arbeid (Time 1996, 1997, 2000), skriv at ei slik lesing er upresis og ufullstendig (Time 1996: 133 f.). Han understrekar at "det sosiale og pedagogiske er fundamentet for Garborgs språk- og nasjonalitetsfilosofi også i denne tidlege perioden". Etter å ha analysert brev 8 konkluderer Time med at når Garborg i *Den ny-norske Sprog- og Nationalitetsbevægelse* går inn for ein ny nasjonal skriftstandard, så er det ikkje ut frå ein nasjonal(istisk) argumentasjon i seg sjølv, eller fordi dansk-norsken er 'stygg' eller 'framand', eller fordi me ikkje kan dela språk med eit folk me ikkje er i politisk union med lenger:

Dansk-norsken må få sitt alternativ fordi han er *framand-gjerande* – ikkje for intelligensiaen, Hartvig Lassen eller Arne Garborgs eigen del, men for komande generasjonar av barn og ungdom som skal til å lære eit standardspråk i skrift og tale – og som er dei potensielle skaparane av ein nasjonal kultur. For dei er alle skriftspråk 'nye' – også det eksisterande dansk-norske.

(Time 1996: 185)

Time understrekar at Garborgs argumentasjon er "fundert i ein teori om eit avgjerande samband mellom språkleg form og tanke – og at ånds- og kulturutvikling stagnerer når utviklinga ikkje får skje gjennom eit

standardspråk som byggjer på det morsmålet folket er sosialisert inn i" (loc. cit.).

I denne samanhengen er det naturleg å visa til den engelske språkforskaren Stephen Walton si nylesing av Ivar Aasens argumentasjonar for å attreisa det norske landsmålet ('riksmålet'), bygt på nedervd norsk tale-mål. Walton (1984) understrekar at dei sosiale og pedagogiske omsyna er den viktigaste grunngevinga for Aasen. Likevel nyttar han nasjonale og nasjonal-romantiske argument for å få overklassen og makt-havarane velvillig innstilte til prosjektet. Men den einaste autoriteten Aasen kunne vedkjenna seg, var, ifølgje Walton (1984: 48), den han bar inni seg: "det folket trong".

I artikkelen *Om vort Skriftsprog* (1836, jf. Gjerdåker 1984: 53 ff.) skriv Aasen at "vort Nationalsprog [...] opbevaredes og dyrkedes [...] i Bondens Hytter i vore Dale og paa vore Strande", og at "Bonden har den Ære at være Sprogets Redningsmand; til hans Tale skulde man altsaa lytte". Aasen understrekar at "vort Hoved-sprog" som sjølvstendig nasjon skulle vera "Almuens, det skulde været Sammenligningen af Landets Dialekter, Middelpunktet, hvorom de dreiede sig". Han legg til at "Vi ønske os just et Folkesprog, et som enhver Landsmand uden Møje kan tage Deel i".

Den sosiale og pedagogiske lina i norsk målreising, som går attende til Aasens artikkel frå 1836 og det etterfølgjande målreisingsarbeidet hans, og som vart vidareført av m.a. Vinje og Fjørtoft, får eit framhald i Garborg si omfattande målteoretiske utgreiing frå 1877.

Med dette arbeidet står Garborg fram som den mest klartenkte, kunnskapsrike og skarpskodde forsvararen

av målreising på norsk folkemåls grunn. Det er ein posisjon han skal ha i fleire tiår framover. Han går i diskusjon med mange, både med språkforskarar, t.d. Johan Storm, og med kjende kulturpersonar, som Bjørnstjerne Bjørnson. Sistnemnde vart kring det førre hundreårsskiftet åndeleg førar for riksmålsstrevet.

Garborgs debatteknikk er elegant, og er eit eige studium verd. Ein framgangsmåte som han stundom nyttar, er å koma motstandaren ('motstrevaren') til hjelp i leitinga etter argument, for så å venda dette mot han. Elles brukar Garborg ofte ironi, som òg i diktinga si.

Bjørnstjerne Bjørnson: Til dem som forkynder eller lærer i det norske Maal.

Arne Garborg: Norsk eller Dansk-norsk? Svar til Bjørnson

Språkdebatten blussa opp med jamne mellomrom og gjekk i bølger i siste delen av 1800-talet. Eit toppunkt kom sist i 1870-åra, eit anna ca. ti år seinare. Den 13.2.1887 går Bjørnson ut i *Dagbladet* med artikkelen "Til dem som forkynder eller lærer i det norske Maal" (Bjørnson 1913: 67 ff.), der han åtvarar mot den norske målreisinga og framstiller dette arbeidet som ein kamp mot kulturen, danninga, åndslivet og den naturlege utviklinga av landet. Bakgrunnen for utspelet er framgangen for landsmålet, m.a. politisk, t.d. vedtaket om at undervisninga i almueskulen skal "meddeles paa Børnenes eget Talesprog" (1874; kom inn i normalplanen i 1879), dessutan jamstillingsvedtaket (1885), som går ut på "at det norske Folkesprog som Skole- og officielt Sprog sidestilles med vort almindelige Skrift- og Bogsprog".

I debatten om opplæringsmålet hadde Bjørnson gått inn for at 'barnets mål' kunne brukast i den første undervisninga, men berre som eit hjelpemiddel for å hjelpa barna opp i 'dannelsens sprog'.

Bjørnson spør elles i artikkelen om landsmålet "kan brukes til hvadsomhelst, jambred med vort daglige Bokmaal, ja, fræmfor det". Svaret hans er eit klart nei, noko han grunngeiv med å dra fram forfattarar som Vinje og Garborg.

Om Vinje heiter det: "Hvad er den kosteligste Gamen i al hans Skrift? Jo, at ta paa alt vort, især det fineste, med Vadmelsvaat" (Bjørnson op. cit. 69). Bjørnson, som var embetsmannsson, vurderer den sosiale og kulturelle bakgrunnen til Vinje – landsbygda og bondestanden – som mindreverdige og ubrukelege til skildring av ulike sosiale miljø: "Sprogæmnet indbød uvilkaarlig til at lægge Kjøkkenets og Borgestuens Haan paa Storstuen og hele Gaarden. Den store Uhjælpeliges Selvfølelse fik Luft derved; men ogsaa Træleblodet; begge Dele" (Bjørnson loc. cit.).

Heller ikkje Garborgs litterære bruk av landsmålet kan Bjørnson godta, sjølv om han ikkje er like grov og fornærmande i omtalen av den unge diktaren frå Jæren, som på denne tida hadde skrive to av Kristiania-bøkene sine. Særleg "Forsøket, at skildre af vort Nutidsliv i en By, selv det raa, med norsk Bygdemaal" har ifølgje Bjørnson "glippet", for "Bedst jeg sitter og læser ham, tar jeg mig i, at jeg lange Stykker bruker mit eget Maal og ikke hans; Æmnet voldte det og Stilens Aand; jeg afløste Ord for Ord uten at vite det; han hadde oversat, og jeg oversatte tilbake" (Bjørnson op. cit. 70). Og han kjem fram til følgjande konklusjon:

Et dannet Nutidsmenneske kan ikke uten umaateligt Tap flytte ut af sit Sprog; flytter han ind i et andet, som kanske bærer mere i sig, nemlig af et større Folks større Liv, ja, da kan Tapet med Tiden tildels opvejes; men flytter han ind i et, som stanste for mange hundre Aar siden –? Ingen Maalets Arne Garborg kan med den største Sprogkunst by Vederlag. End sige de mindre Mestere.

(Bjørnson op. cit. 71)

Også målet i Ivar Mortensson Egnunds blad (dvs. *Fedraheimen*) er uakseptabelt for Bjørnson (loc. cit.): "Sprogets Rytme besværer mig; det blir tilsidst saa tungt, at jeg er ute og brøjter" .

I argumentasjonen mot arbeidet for og bruken av eit skriftspråk som byggjer på nedervd norsk folkemål, prøver Bjørnson å skapa eit historisk skræmebilete av den kulturen som eit slikt språk er knytt til:

Har I set paa Landet, naar en kommer til Gaards, som de ikke kjender, eller som ikke kommer belejlig? [...] Hvor mangel Gang har ikke da aapnet sig for mig et langt historisk Fjærnsyn tilbage i utrygge Tider, Riksufredens, Blodhævnens, Misundelsens Bygderne mellem, helt ner til omdragende Slagskæmper, Ugjærningsmænd og truende Fantefølger. Æller de religiøse Overgangstider med hæmmelig Fastholden af gammel Tro, og derfor Luring og Forfølgelse og Straf. End Lovtrætternes utrygge Dage med glubske Inkassatorer i Følge, Slagsmaal og Hævn; den faldt sammen med Brændevinets værste Voldstid. Faa kunde læse, færre skrive, og Frygt for Svarteboken omkring dem, som kunde det. Ogsaa Signekjærringer og andet Troldskab var de ræd; at ha noget utestaaende med en, var at være utryg for Buskapen og alt de aatte. [...] kan nogen tænke sig, at Sproget fra hin Tid og hine Tilstande kan bli Sprog for os? Aldrig kommer det til at kunne gaa vore Ærind

(Bjørnson op. cit. 71 f.)

Garborgs svar på Bjørnsons åtak kom i *Dagbladet* 17.2.1887, med tittelen "Hvem skal vinde?", og eit kvast ordskifte følgde. Garborg samla argumenta sine

i pamfletten *Norsk eller Dansk-norsk? Svar til Bjørnson* (1888). Her kommenterer han m.a. utsegna om at Bjørnson må "oversætte" når han les landsmål, og at han då kjenner seg "elendig fattig [...] saa [han] ikke har [s]in fulde Aandsmagt":

Skjønt ikke alle Mennesker blir saa angrebne af at læse et fremmed Sprog, kommer jeg dog, ved at læse disse Klagemaal, til at tænke paa, hvad der maa følges og fornemmes af dem, som er opvoxede i Bygdemaal, naar de en vakker Dag skal til at læse Dansk-norsk. Skolen tager dem, naar de er 8 Aar. Og saa faar de med engang det halvfremmede Sprog over Hovedet paa sig som en Hætte.

Da kan det vel hende, at de ogsaa faar Fornemmelser af Bessvær, af at maatte oversætte og ikke kunde [...] Der blir gjort noget ved dem, saa de ikke har sin fulde Aandsmagt. De skjønner naturligvis ikke, hvad der er i Vejen, men tror, det er de selv, som er dumme. Der gaar Aar væk, før de faar vænt sig til at oversætte nogenlunde sikkert. Det skulde Bjørnson betænke, og ikke klage fuldt saa sørgeligt for sin egen Part. (Garborg 1980b:341)

Garborg understrekar at det er slikt som skaper målstrev i eit land og held det oppe, og han gjer også her tydeleg greie for kva han meiner er den viktigaste grunngevinga for målreisingsarbeidet: "Det nationale ved Sagen har naturligvis ogsaa været stærkt fremme og havt megen Betydning [...] Men det praktiske ved Sagen, Oplysningsspørgsmaalet, kommer alle Dage til at veje tyngst" (Garborg loc. cit.). Kva han legg i omgrepet 'oplysningsspørsmålet', vert nærare utdjupa:

For Fremtiden kommer det til at veje tyngre end nogensinde hidtil. Nationalitetstanken kan man lægge mer eller mindre Vægt paa; det er en historisk Ide, som har sin Tid. Men hvad Samfundene kommer til at arbejde paa mer og mer, er, at hvert eneste Individ blir et oplyst Menneske. Et virkeligt oplyst Menneske, ikke bare saadan konfirmationsoplyst. Og da blir Sproget først og fremst et Meddelelsesmiddel, ikke saa meget en Gjenstand for Dyrkelse. Det

kommer til at gaa med Sprogenes Penhed og Finhed som det bedst kan. De fleste Mennesker har liden Tid, og meget skal læres; – man kommer til at snakke Dialekt til Ungerne, Bygdemaal, Gademaal, hvadsomhelst, bare man faar dem til at forstaa, helt og trygt og faar dem ordenlig med. (Garborg op. cit. 341)

Deretter klargjer Garborg på ny kva som er det viktigaste grunnlaget for det målstandpunktet han har teke:

Bygdemaal i Skolen! Det er Maalsagen for mig. Alle Mennesker i Landet kan bli saa oplyste og grejt tænkende, at vi ikke længer skal behøve at frygte "Bøndernes indrykkende Samfund". Fremtiden vil forlange, at intet Menneske skal mangle menneskelig Dannelse, ligesom intet Menneske skal sulte [...] Lad os sørge for vore Folkeskoler [...] Udstyre dem saa godt som muligt; fjerne saa meget som muligt af alt, hvad der hindrer den knappe Undervisningstids fuldstændige Udnyttelse. (Garborg op. cit. 341 f.)

Når det gjeld språkutviklinga i landet meiner Garborg at: "Vi er forlængst i Drift mod et nyt Skriftsprog. Lad os ta det med Ro altsaa og bare arbejde. Er vi Bogmennesker, saa faar vi bruge hver den Form, vi liker bedst, bare vi gjør noget dygtigt".

Bjørnson nemner i artikkelen sin at Garborg er førar for landsmålsflokken trass i at han skriv betre dansk enn norsk. Til det svarar Garborg: "Jeg begynder at bli kjed af den Kompliment nu", og han held fram: "De kunde vel engang begribe, at naar et ikke ganske ubegavet Menneske arbejder energisk i tyve Aar paa at lære et Sprog, saa maa han vel til syvende og sidst kunne det ogsaa. Landsmaalet derimod – jeg har ikke havt en Times Undervisning i at skrive det; det var noget, jeg simpelthen teg mig til, da jeg var 27 Aar". (Garborg op. cit. 345)

Garborg omtalar deretter sin eigen bruk av landsmålet i ulike samanhenger:

Naar jeg saa [...] har kunnet bruge Landsmaalet til Forfatter-skab i alle mulige Kulturemner – Politik, Religion, Æsthetik; og naar jeg ovenikjøbet i dette samme Maal har leveret skjønliterære Arbejder, der staar på Højde med, og er fuldt saa moderne som det meste af det, der skrives paa Dansk-norsk, – saa synes jeg, man deraf burde drage den Slutning, at altsaa kan Landsmaalet bruges til Kulturmaal. Men det finder de ikke paa! Den eneste mulige Slutning, – den drager de aldrig [...] For min egen Part kunde jeg fortælle og forklare hr. B., at det er Landsmaalet, som i literær Henseende har været min Redning. Først gjennom det vandt jeg en Form, som var min egen og ikke – som min tidligere dansk-norske Stil – kvalmede mig selv ved sin Affektation. Men jeg gider ikke udvikle dette; han er for sint og lej nu til at forstaa det.

(Garborg op. cit. 345 ff.)

Nokre formuleringar kan tyda på at Garborg har vore oppgjeven av å måtta kommentera alle slags irrelevante og usaklege innvendingar frå Bjørnson og andre motmenn, og at han stundom har oppfatta ordskiftet som nyttelaust.

I *Dagbok* for 22.3.1907 har Garborg omtala tilhøvet sitt til Bjørnson med følgjande ord:

Eg er komin underleg paa Kant med denne Mannen; i Grunnen held eg av 'n, um han ikkje serskilt høyrer til mine Folk; men han hev noko av det som dei gamle Stortrolli hadde, og som lokka alle Oskeladdar paa deim: dei var veldige og rike, digre og svære; men dei "tøldde ikkje Dagsljose": der var so mykje av dette vanlege Kvardagslivet dei ikkje saag; og so vart det so morosamt aa "narre" deim. (Garborg 2001: 94)

Vor Sprogudvikling – Ingen Maalstrid mere (1897)

Målstriden toppa seg på ny mot slutten av hundreåret. I pamfletten *Vor Sprogudvikling* (1897), som eigentleg

er ein artikkelserie i *Morgenbladet* i februar 1897 under tittelen *Ingen Maalstrid mere*, dreg Garborg linene attende til Wergeland. Han prøver å sameina målreisinga til Aasen og Knudsen og manar til språkfred. Resultatet vart det motsette: meir språkstrid.

Garborg tek utgangspunkt i Wergelands artikkel "Om norsk Sprogreformation" (1835), der 'vår første diktar' tek til orde for eit nytt skriftspråk for landet. Ved hjelp av ressursane i allmugen og folkets tale skulle det landsgyldige danske skriftspråket i Noreg reformerast og framstå som eit nytt sjølvstendig skriftspråk, som det fremste kjennemerket på sjøelve nasjonaliteten og eit vilkår for ein nasjonal kultur. "Dette maa Tiden af sig selv afføde før Aarhundredet nedrødmer, og saameget snarere som Kræfterne derfor forenes", skriv Wergeland.

Tida var knapp. Aasen (1813-1896) og Knudsen (1812-1895) var nyleg gått bort. Garborgs artikkel er eit minneskrift over Wergeland, Aasen og Knudsen, men òg ein kommentar til hans eige målpolitiske skrift frå 1877.

Garborg omtalar no prosjekta til Aasen og Knudsen som likeverdige. På dette grunnlaget bør det lagast eit fellesprosjekt, altså av det radikale ny-norske målstrevet og den gradvise fornorskinga av dansk-norsken. Knudsens 'by' og Aasens 'land' må gå hand i hand for å nå Wergelands mål. Båe språka har ein mangel, skriv Garborg. Det eine (norsk-dansken) manglar norskdom, dvs. forankring i folkespråket, medan det andre (landsmålet) manglar skriftkultur, altså rikdom på tekstar:

Nu, da de store Førere begge er gaaede bort, staar Sagerne saaledes: Et selvstændigt norsk Kulturmaal er ikke opnaet.

Derimod har vi faaet to Sprog. Deraf er det ene norsk, men endnu intet udformet Kulturmaal, medens det andet vistnok er Kulturmaal, men endnu ikke "selvstændigt norsk".

Men derved, at Modsætningerne er traadte tydelig frem, er ogsaa Opgaven bleven klarere. Det er tydeligvis en Art Forening af de to Sprog, som maa tilstræbes. Det enes Norskhed maa forbinde sig med det andres Kultur. Da staar vi ved Maalet.

(Garborg 1897: 10 f., 1980c: 127 f.)

Artikkelserien frå 1897 er eigentleg ein kommentar til professor Johan Storms bok *Kråkemaal og Landsmaal*, som rettar sterk kritikk både mot landsmålet og mot Knudsens 'kråkemål'. Garborg svarar på Storm sine innvendingar. Dette gjer han på ein elegant måte, m.a. ved å inkludera Storm sine synsmåtar i sin eigen argumentasjon, ved å dela poenga sine med den 'tidlegare' motstandaren, og ved å understreka poenga sine med sitat frå teksten til Storm. Det heile er forma som ein likeverdig diskusjon mellom kompetente samtalepartnarar (jf. Time 1997: 171 f.)

Garborg viser til at Storm prinsipielt har godteke fornorskinga og anerkjent den gjensidige påverknaden mellom ulike målformer, og at han har understreka kor viktig den 'gode' litteraturen er for språkutviklinga. Storm skriv m.a.: "Lad Maalmændene bare skrive gode Bøger, saa vil Sympatien for Maalet voxer. Et Mesterværk som "Haugtussa" virker mer for Landsmaalet end alle Love".

Også for Garborg vert 'arbeid' og 'praksis' avløysingsord for 'språkstrid'. "Ikkje Strid, men Arbeid! – det hev vorte Hær-Rope oss sjølve imillom og no" er innleiingsorda til hans "Etterskrift til Maalmenn" (Garborg 1897: 41).

Garborg åtvarar mot ein fruktlaus strid om landsmålsnormalen, og han peikar på at landsmålet står

og fell på sambandet med det levande talemålet. Talemålsgrunnlaget for skrift kan bli øydelagt medan målfolk er formalistar og ikkje prioriterer det sosiale og pedagogiske godt nok: "Det som no er meir um-aagjera en heile 'Landsmaalslitteraturen' det er aa berga sjølve det livande Maalet, som denne Litteraturen skulde byggja paa". (brev til Flo 7.3.1897, Garborg 1954: 345)

Han legg vekt på at Aasens landsmål ikkje må vera statisk og endeleg, altså ikkje "stivne hen i grammatisk Pedanteri og død Korrekthet" (Garborg 1897: 26). Eksperimentering og variasjon er av det gode:

Den fælles Skriftform skal lette Læsningen for Folk; men den skal ikke være noget Jernpanser, der hindrer Sprogets frie Bevægelse [...] Vi har ikke engang noget imod, at der gjøres nye Forsøg paa at finde en Fællesform. Hvor genialt det første Forsøg end var, kunde der dog altid tænkes Mulighed for at finde noget endnu mere praktisk [...] Aasens Form er modtagelig for Udvikling. Livskraft er Tillemplingsevne; Normalformen har den Evne. Den kan tilpasses.

(Garborg op. cit. 26 f.)

Garborg målber ikkje lenger organismetenkinga om språk og nasjonalitet, slik han gjorde i det språkteoretiske arbeidet frå 1877. Der avviste han skandinavisk glidingsteori og det dansk-norske fornorskingsprosjektet: "Sproget er Nationalitetens Legeme, og en Sjæl kan ikke skifte Legeme" (Garborg 1877: 26).

Garborgs vending frå to-nasjonslæra til ein visjon om sameksistens og framtidig møte mellom dei 'norsk-norske' og dei 'dansk-norske' finn støtte i Storm si formulering om språkleg vekst gjennom "det dannede Talesprogs og Bygdemaalernes gjensidige Tilnærmelse og af de store Forfatters langsomt og sikkert fremrykkende Fylking".

Hauststormar på vestlandskysten – og språkstormar – i oktober 1899

Trass i at Garborg la fram ein visjon om språkfred og språkleg sameksistens i artikkelen frå 1897, 'nedrødma' hundreåret med full storm – på sjøen som blant dei sentrale aktørane i måldebatten.

Hausten 1899 omkom ca. 300 menneske under harde stormar på vestlandskysten, dei fleste (ca. 250) utanfor Kristiansund. Sterkt inntrykk gjorde eit forlis utanfor Haugesund der 30 menneske frå Røvær, m.a. dei fleste mennene på øya, miste livet (*Verdens Gang* 19.10.). På båten som gjekk ned, var det eit gravfølgje på veg attende til øya. Etter forliset var det på Røvær, ifølgje denne avisa, 10 enker med frå 9 til 1 barn. På øya var det att berre 5 menn, medan meir enn 30 born var utan far.

Denne hendinga vart utnytta av Bjørnson, vår såkalla 'nasjonalskald' og seinare førar for riksmålsflokk, til eit kraftig åtak på landsmålet, noko som førte til eit kvast ordsifte i nokre aviser. Sveinung Time (u.å.) har samla fleire av innlegga i eit kompendium og han har gjeve ein analyse av noko av materialet (Time 1997). Omtalen og tekstsitata nedanfor byggjer på tilfanget hans.

Ordsiftet vart utløyst av eit føredrag som Bjørnson heldt i Logens store sal i Kristiania den 23.10. "Til Indtækt for de forulykkede Fiskeres Efterladte", om "Maalsagens Stilling i vort Kulturliv". Detskal ha kome inn kr. 1376,88, ifølgje *Dagbladet*.

Etter det som stod å lesa i referatet i *Dagbladet* 24.10., omtala Bjørnson Ivar Aasen og arbeidet hans i grove og fornærmande ordelag: "Den første Maalreisning var bra i og for sig, men jeg ser nu – hvad jeg

ikke saa den Gang – hvor meget gammelt, tusset og almueagtig der var ved Ivar Aasen". Deretter følgde eit nytt skræmebilete av bønder og bondekulturen:

Jeg har levet blant Bønder hjemme og ude, men særlig i Tyrol har det slaat mig, hvor fast Bonden kunde sitte i det gamle. Der var nogle, som ligesom sad i Jorden til Halsen og bare havde Næverne fri som et Slags Gribeklør over Jorden. Andre sad i til Livet, atter andre til op paa Læggen et Stykke, og endelig var der de, som ogsaa havde faat Benene fri. Disse var de eneste, som det gik an at snakke forstaaeligt med.

(*Dagbladet* 24.10.1899)

Også ved dette høvet hevda embetsmannssonen Bjørnson at bonde- og folkekulturen står klart til atters for embetsmanns- og overklassekulturen, noko han prøvde å illustrera med følgjande døme:

Aa hvor tungsindige og mørke alle vore gamle Sagn er! Og hvorfor, tror De? Jo fordi de blev til i en Tid, som laa tilbage i Varme, Fart og Livsglæde. Det samme er Tilfælde med de gamle Bygninger. Se paa deres Stil med Svalgangene, der stænger Lyset ude, og de lyse vakre Embetsgaarde som nu bygges paa Landet med store Vinduer. Ligesaa i Musiken. Vi begyndte med de gamle, dystre Melodier, men det vi nu vil ha, er lyse, lette Toner. Og i Vævningen? Ikke disse næseløse, benløse Tingester som Figurerne i de gamle Mønstre. Det er almueagtigt, og vi kan ikke goutere det.

(loc. cit.)

Som døme på at bygde- og bondekulturen er mindreverdige, omtala han òg landsmålsdiktaren Per Sivle: "Sivle har skrevet en 12-20 af de deiligste Digte, vi eier – de mest personlige og følte. Men han er ligevel ikke kulturel. Han lever i en snæver Idekreds, der bunder i det hjemlige. Og han tar Styrke af denne Snæverhed. Men denne Digtning er alligevel for liden for os andre. Vi blir til Slut erke kjed af den". (loc. cit.)

Talaren prøvde deretter å gjera greie for kva som kan kallast norsk språk, og la fram følgjande tanke-

rekke: "Men Maalet er mere norsk, siges der. Ja er det nu det? Er det kanske nogen her, som vil paastaa, at jeg ikke snakker norsk her jeg staar. Hvis der er, vil jeg reise ned til Danmark og begjære Attest for det Modsatte, for der maa de vel være kompetente til at gi mig den" (loc. cit.). Også dette resonnementet er vanskeleg å ta alvorleg for folk med kunnskap om emnet.

Når det gjeld bonden si stilling i høve til det såkalla 'kultursproget', hevda Bjørnson: "En anden diger, rund Frase er den, at dette Rigsmaal ikke er den norske Bondes. Han er ikke med i det, heder det. Jo han er med [...] Vil I øge Bondens evne til at bli med, saa lad ham komme med i vort almindelige Sprog" (loc. cit.).

Talaren heldt fram med nedlatande omtale av bonden og folkekulturen: "Bondens Sprog indeholder en ligefrem Fristelse til at bli sittende, i alle gamle Synsmaader og Forestillinger – alt som er skiddent, trægt og sumlet. Er det ikke betegnende, at Ordet *Renslighed* – det, som vækker den første Skjønhedsforestilling i os – ikke en Gang er norsk! Her har Skolen en vidunderlig stor Gjærning" (loc. cit.).

Deretter kom Bjørnson inn på Røvær-ulukka og kva ein kan lære av den når det gjeld språkspørsmålet:

Lad os erindre i denne Forbindelse den Ulykke, som har kaldt os sammen ikveld. Paa Røvær vilde de unge ikke lytte til de ældre, der tok Varsel af det truende Veir. Lad os agte paa Historiens Lærdomme og lad os ikke føres vild af fantasifuld Ungdom [...] Den store Ulykke paa Vestlandet skal mane os til at gjøre vort Folk stærkere i Kampen for Tilværelsen. Men da maa vi fremforalt ikke bryde Forbindelsen med det danske, som af alle erkjendes for at være Verdens første i Retning af Livets Erhverv! Jeg gjentar det: jeg er ikke mod Maalet; men jeg er mod Maalstrævernes uoverlagte Gang. (loc. cit.)

Bjørnson avslutta med følgjande resonnement, som han sjølv omtala som sitt "stærkeste Argument": "Naar Norge faar 3 Millioner, har Kristiania 1. Byens Formue vil da forholde sig til Landets som 3 til 1. Her er Kulturens faste Borg, hvor man f. Eks. aldrig vil komme til at si "sleike" for slikke [...] Vil man opad og udad, gaar Veien gennem det kulturelle Maal" (loc. cit.).

Føredraget vart, ifølgje referenten, svært godt motteke blant publikum: "Det livlige, spirituelle Foredrag, der blev fremført med hele det dramatiske Mesterskab, som kjennetegner Bjørnsons Styrke, slog ypperlig an. Gang paa Gang blev det afbrudt af intenst Bifald og hilstes tilslut med langvarig Applaus, hvorunder Digteren flere Gange maatte frem og modta Publikums Hyldest" (loc. cit.).

Men ikkje alle var like imponerte over Bjørnsons utsegner og framferd. I ein notis i *Den 17de Mai* dagen etter føredraget (24.10.) kunne ein m.a. lesa: "Foredraget var av det slag, at hadde dei arme folk der vest og der nord høyrte det, vilde dei ha sagt: "Takk for din gode vilje, kjære Bjørnson; men paa desse vilkaar kan me ikkje ta imot hjelp. Stikk slantarne i di eigi lumme!" Men som væl var – dei høyrde det ikkje, og slepp aa høyra det" (*Den 17de Mai* 24.10.1899).

"Aldri hev me set embætsmannssonen Bjørnson stikka hovudet raa-are fram", skreiv avisa, som karakteriserte talen som eit "uver av spott og overmod" (loc. cit.). I referatet i same avisa står det: "At kring halvparten av forsamlingi ikkje klappa, tydde paa, at ein ikkje so altfor visst skal rekna alle som bur i Kristiania til Bjørnsons faste borg" (loc. cit.).

I eit innlegg i same avisa 25.10. skreiv Anders Hovden: "Hjartelaust synest eg det var, at Bjørnson tala

mot bondemaalet til inntekt fyr borni etter dei fiskarlik, som nyst sokk der vest i havet! Kan henda eg tykte dette, avdi min eigen far var fiskar og fekk dauden i seg derutpaa same havet" (*Den 17de Mai* 25.10.1899).

I *Dagbladet* 26.10. har Garborg eit innlegg med overskrifta "Ikke Krig", der han kommenterer nokre av kraftsalvane i talen til Bjørnson: "Han kommer flere Gange tilbage til dette: Maalmændene vil udrydde ham og Kulturen. Det virker paa mig nærmest morsomt, og minder mig, som sagt, om en vis anden kjær Ven, som, naar han vil skaffe sig Paaskud til at angribe os, raaber ud over Verden: Nordmændene vil udrydde Sverige" (*Dagbladet* 26.10.1899).

Garborg avsluttar innlegget sitt med følgjande ønskje: "Jeg haaber da, at vi fremdeles maa kunne leve og arbeide i Fred, hver under sit Vintræ og under sit Figentræ" (loc. cit.).

Ordsiftet heldt fram. I eit intervju i *Verdens Gang* 28.10. blir Ibsen spurd om kva han meiner om målspørsmålet. Han svarar: "Mit Standpunkt i denne Sag er vistnok tilstrækkelig bekjendt. Jeg har udtalt mig tydelig nok derom i mine Bøger. Saaledes i "Peer Gynt". I det Spørgsmaalet er jeg fuldt og helt enig med Bjørnson. Det er jeg" (*Verdens Gang* 28.10.1899).

Dette får Garborg til å rykka ut i *Dagbladet* (31.10.) og *Den 17de Mai* (1.11.) med innlegget "Ibsen og Bjørnson um Bonden", der han m.a. skriv:

Medens Bjørnson ikke driver det høiere end til at betegne Bonden som en tusset og loppet Almuesmand, saa har Ibsen i Peer Gynt taget skridtet ud og med kraftig vits kaldt ham en Abekat [...]

"Men i Tiden længst forgangen raaded der Orangutangen. Han var Skogens Mand og Herre, frit han turde slaa og snærre.

Som Naturens Haand ham skabte, saa han gren og saa han gabte. Uforment han turde skrige: han var Hersker i sit Rige.

Ak, men saa kom Fremmedaaget og forplumred Urskogs-sproget: firehundreaarig Natten ruged over Abekatten".

(*Dagbladet* 31.10.1899)

I dette avisinnlegget siterer òg Garborg frå eit brev han tidlegare hadde fått frå Bjørnson (Bjørnson hadde offentleggjort eit brev frå Garborg):

Allerede før 1880 skrev Bjørnson til mig: "Men saa slip dog "Fedraheimen"! Disse endnu lodne Folk, disse Huleboere, lad dem raute paa Maalet og sikle Bønner nedover en Stein-Fetisch; hvad Fanden har De med det? Kan De civilisere slige Dyr?"

Jeg skulde tro, at dette kan maale sig med Abekatten i Peer Gynt – mindst. Dog vil jeg ikke dømme mellem Konger.

I en fælles Følelse overfor den norske Bonde og det norske Folkesprog mødes da nu vore to store Nationaldigtere, Landets Stolthed. (loc. cit.)

Med denne ironiske avslutninga av innlegget sitt refererer Garborg til at dei to nasjonale 'åndshøvdingane', Bjørnson og Ibsen, like før (1.9.1899) var blitt hylla – nærast krona som kongar – under ei festførestilling ved opninga av Nationalteateret i Kristiania. Der var, som kjent, Bjørn Bjørnson teatersjef.

Med talen sin i Logens store sal 23.10.1899 innleia Bjørnson kampen sin mot mållovene, bl.a. jamstillingsvedtaket frå 1885 og målparagrafen i skulelova av 1892, som m.a. seier at skulestyret avgjer om lærebøkene skal vera på landsmål eller riksmål, og kva mål elevane sine skriftlege arbeid skal vera på. Han tok no til å nytta nemninga *riksmål* om 'bogsproget, skriftsproget', og han gjorde opptakten til stiftinga – og vart sjølv leiar – av riksmålsforeninga. Kristiania riksmålsforening blei stifta 27.11.1899 og Norsk riksmålsforening 21.12.1899 (kalla Riksmålsforbundet 15.3.1909). Splittinga mellom målleirane var eit fak-

Då Arne Garborg døydde i 1924, gav Hulda Garborg Knudaheio i gáve til Time kommune. På biletet er Hulda og Tuften på veg til Knudaheio med urna til Arne Garborg, der ho vart sett ned i ein haug. Foto *Time kommune.

tum. Noregs maallag vart stifta i 1906. Garborgs framlegg om semje i 1897 nådde ikkje fram.

Avslutning

Fleire har omtala Garborg sin innsats når det gjeld bruken av det norske skriftspråket, m.a. Rasmus Lø-land som i ein artikkel i *Syn og Segn* (1908: 140 ff.) skriv: "Alle me som no skriv nynorsk, hev lært mykje av Garborg; me hev gjenge i skule hjaa han. Han hev vore og er for oss alle som eit samvit naar det gjeld norsk maal".

I avhandlinga si om Garborgs språk og stil understrekar Johs. A. Dale (1950: 268) at Garborg øvde den-

ne lærargjerna på tre måtar: "Ved beinveges påverknad gjennom artiklar og foredrag; ved at han hjelte nynorske diktarar og omsetjarar med arbeida deira; men aller mest indirekte ved diktinga og den andre litterære verksemda si, ved at han sjølv brukte målet på så mange område og med så stor kunstnarleg kraft".

Dale (loc. cit.) avsluttar studien sin med følgjande konklusjon: "Dei som har skrivt nynorsk i dette hundreåret, har hatt ein heilt annleis effektiv og lydig reiskap å arbeide med enn den som var til hands i 1877. Mange har gjort sitt til at det har vorti såleis; men ingen har så stor ære av det som Arne Garborg".

Dette er store ord, men mange vil slutta seg til desse synsmåtane. Dei kan òg seiast å vera gyldige no – 50 år etter at dei vart sette fram. Ved sida av Ivar Aasen, grunnleggjaren av det nynorske skriftspråket, har knapt nokon einskildperson hatt så mykje å seia for framveksten og bruken av nynorsk mål som Arne Garborg.

Garborg sitt engasjement og arbeid for bruken av det nedervde norske folkemålet i tale og skrift og hans deltaking i debatten om det nasjonale spørsmålet er to sider av same saka. Grunnlaget for den sterke innsatsen var samfunnsengasjementet og den demokratiske innstillinga hans. Å arbeida for folket – for folkeopplysning og folkekulturen – var det sentrale for han. Dette gjorde han både teoretisk, praktisk og politisk.

Med ei slik målsetjing og eit slikt arbeidsfelt vart han i samtida av somme oppfatta som ein farleg person.

Litteratur

Bjørnson, Bjørnstjerne. 1913. Til dem som forkynder eller lærer i det norske Maal. *Bjørnstjerne Bjørnson. Artikler og taler*. 2. 67–74. Red. Chr. Collin & H. Eitrem. Kristiania og Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandel, Nordisk forlag.

Dale, Johs. A. 1950. *Studiar i Arne Garborgs språk og stil*. Oslo: H. Aschehoug & Co.

Garborg, Arne. 1877. *Den ny-norske Sprog- og Nationalitetsbevægelse. Et Forsøg paa en omfattende Redegjørelse, formet som polemiske Sendebreve til Modstræverne*. Kristiania: Alb. Cammermeyer.

—. 1897. *Ingen Maalstrid mere*. Artikelrekkje i *Morgenbladet*.

—. 1926. *Dagbok* 5. Oslo: H. Aschehoug & Co.

—. 1954. *Mogning og Manddom*. Brev. Red. Rolv Thesen & Johs. A. Dale. Oslo: H. Aschehoug & Co.

—. 1980a; b; c; d. *Verk* 9; 10; 11; 12. Red. Sveinung Time. Oslo: H. Aschehoug & Co.

—. 2001. *Dagbøker frå Labråten*. I utval ved Tor Obrestad. Oslo: H. Aschehoug & Co.

Gjerdåker, Johannes (red.). 1984: *Om grunnlaget for norsk*

Han fekk motstandarar og måtte mang ein gong ut i strid for det han trudde på, noko det er vist døme på ovanfor.

Norsk målreising utan namnet Arne Garborg er vanskeleg å førestella seg. Men det er òg vanskeleg å sjå føre seg Arne Garborg som skribent, diktar og kulturarbeidar utan målsaka. Han er som ei ikjøting av norsk målrørsle og målarbeid, og denne avhengigskapen tykkjest vera gjensidig.

I boka *Arne Garborg. Ein Fyretalsmann* skriv venen Ivar Mortensson Egnund at målsaka så å seia berga Garborg, etter at både teologien og politikken hadde svikta han:

Det hadde vorti ille med Garborg hadde han ikkje fengi fast grunn å stå på [...] Men sæl Garborg, han fann ein bergingsplanke, som bar han over både myr og leirdikje. Denne bergingsplanken det var målsaka.

målreising. Voss: Vestanbok forlag.

Mortensson-Egnund, Ivar. 1924. *Arne Garborg. Ein Fyretalsmann*. 2. utg. Oslo.

Særheim, Inge. 2001. *Kjelvur med Vibur og Heluna*. Jærmål og midlandsmål hjå Arne Garborg. *Sjå Jæren*. Årbok for Jærmuseet 2001. 106 - 119.

Time, Sveinung. 1996. Arne Garborg og nasjonal identitetsdanning. *Arne Garborgs kulturnasjonalisme. To studiar*. 105–95. Red. Øystein Sørensen. KULTs skriftserie 61. Noregs forskingsråd. Oslo.

—. 1997. Språk – tekst – identitet. *Om kulturell identitet*. 173–224. Red. Sveinung Time. Høgskolen i Bergen.

—. 2000. Ei vending? Om Garborgs Vor Sprogudvikling – hundre år etter. *Eit ord – ein stein. Studiar i nynorsk skriftliv*. 165–87. Red. Pål Bjørby et al. Øvre Ervik: Akademisk forlag.

—. u.å. Kristiania som kulturkonflikt hausten 1899. Ei samling tekstar. Høgskolen i Bergen.

Walton, Stephen. 1984. Innledning. *Om grunnlaget for norsk målreising*. 7–51. Red. Johannes Gjerdåker. Voss: Vestanbok forlag.